

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
Society of Iranian Archaeology

نخستین

همایش دوسالانه بین‌المللی
انجمن علمی باستان‌شناسی ایران:

”برهمکنش‌های فرهنگی، پیوست و گسست“

به کوشش

سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش
مجید منتظر ظهوری و مرتضی خانی‌پور

انتشارات آریارمنا

مجموعه مقاله‌های
نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی
انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

به کوشش
دکتر سیدمهدی موسوی، دکتر شاهین آریامتش
دکتر مجید منتظر ظهوری و دکتر مرتضی خانی‌پور

انتشارات آریامنا

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
Society of Iranian Archaeology

انتشارات آریارمنا

دانشگاه مازندران

موسسه آموزش عالی آریارمنا
گروه نشر و کتابخانه

موسسه آموزش عالی آریارمنا

دانشگاه علامه طباطبائی

موسسه باستان‌شناسی

انتشارات آریارمنا

دانشگاه صنعتی خواجه نصیر

دانشگاه بوعلی سینا

دانشگاه خوارزمی

دانشگاه علامه طباطبائی

پژوهشگاه بین‌رشته‌ای

مجموعه مقاله‌های
نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی
انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

به کوشش
دکتر سیدمهدی موسوی، دکتر شاهین آریامنش،
دکتر مجید منتظر ظهوری و دکتر مرتضی خانی‌پور
و همکاری
دکتر جواد حسین‌زاده و دکتر مصطفی ده‌پهلوان

انتشارات آریارمنا

مجموعه مقاله‌های نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

| به کوشش سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش، مجید منتظر ظهوری و مرتضی خانی‌پور |

| چاپ و صحافی: مهرگان | نوبت چاپ: نخست، ۱۳۹۹ | شمارگان: ۱۰۰ نسخه |

| بها: ۱۰۰۰۰۰ تومان |

| تصویر جلد: تخت جمشید |

| تارخا: www.aryaramna.ir |

| نام‌نگار: aryaramna@hotmail.com، info@aryaramna.ir |

| نشانی: تهران، صندوق پستی: ۵۶۹-۱۴۵۱۵ |

| همراه: ۰۹۳۹۵۹۶۹۴۶۶ |

| انتشارات آریارمنا و گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن و انجمن علمی باستان‌شناسی ایران |
| همه حقوق این اثر برای انتشارات آریارمنا و گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن محفوظ است. |
| تکثیر، انتشار، چاپ و بازنویسی این اثر یا بخشی از آن به هر شیوه همچون رونوشت، انتشار الکترونیکی، ضبط و ذخیره روی سی‌دی و چیزهایی از این دست بدون موافقت کتبی و قبلی انتشارات آریارمنا ممنوع است و متخلفان بر پایه قانون «حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» تحت پیگرد قرار خواهند گرفت. |

سرشناس سرشناسه عنوان و نام پدیدآور	همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران (نخستین: ۱۳۹۸: تهران): مجموعه مقاله‌های نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران/ به کوشش سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش مجید منتظر ظهوری؛ [برگزارکنندگان] گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن، انجمن علمی باستان‌شناسی ایران؛ مشاوران علمی سیدمنصور سیدسجادی ... [و دیگران].
مشخصات نشر	تهران: آریارمنا، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	۶۵۲ ص.
فروست	همایش ۳
شابک	978-622-97183-2-2
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	باستان‌شناسی -- ایران -- کنگره‌ها
موضوع	Archaeology -- Iran -- Congresses
شناسه افزوده	موسوی، سیدمهدی، ۱۳۴۶-، گردآورنده
شناسه افزوده	منتظر ظهوری، مجید، ۱۳۵۹-، گردآورنده
شناسه افزوده	آریامنش، شاهین، ۱۳۶۳-، گردآورنده
شناسه افزوده	خانی‌پور، مرتضی، ۱۳۶۴-، گردآورنده
شناسه افزوده	گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن
شناسه افزوده	انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
رده بندی کنگره	DSR۴۴:
رده بندی دیویی	۹۵۵/۰۰۴۳
شماره کتابشناسی ملی	۷۳۶۲۰۸۲
وضعیت رکورد	فیا

انتشارات آریارنا

انتشارات آریارنا بر آن است تا کتاب‌های ارزندهٔ تألیفی و ترجمه‌ای پژوهشگران ایرانی یا نیرانی را در زمینه‌های گوناگون ایران‌شناسی همچون باستان‌شناسی، تاریخ، فرهنگ و زبان‌های باستانی منتشر کند، کتاب‌هایی که برای شناخت تاریخ و فرهنگ گرانسنگ و ورجاوند ایران بسیار ارزشمند باشند. با توجه به پیوندها و ریشه‌های ژرف و عمیق فرهنگی میان ایران و جهان بشکوه ایرانی که از سده‌ها بلکه هزاره‌های دور و دراز برجا بوده است و در دهه‌های اخیر تلاش دشمنان بر آن بوده تا این پیوندهای ژرف را بگسلند و ریشه‌های عمیق را با تیشه برکنند، ایران فرهنگی که دل و دین به آن سپرده‌ایم از چشم دست‌اندرکاران انتشارات آریارنا دور نمانده و چاپ کتاب‌های پژوهشی و ترجمه‌ای ارزنده دربارهٔ جهان ایرانی یا ایران فرهنگی از اولویت‌های انتشارات آریارنا است؛ باشد که از این راه پیوندهایمان پیوسته‌تر و ریشه‌هایمان ژرف‌تر شود. کتاب‌های انتشارات آریارنا پیشکشی ناچیز است به ایرانیان، ایرانی‌تباران، ایران‌دوستان و همهٔ مردمان جهان ایرانی که ایران و جهان ایرانی را از جان دوست‌تر می‌دارند.

مدیر

دکتر شاهین آریامنش

| گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن |

مشاوران علمی

| دکتر سیدمنصور سیدسجادی (مؤسسهٔ ایزمتو ایتالیا) | استاد اسماعیل یغمایی (سازمان میراث فرهنگی کشور) | دکتر سیدمهدی موسوی (دانشگاه تربیت مدرس) | دکتر محمدابراهیم زارعی (دانشگاه بوعلی سینا همدان) | دکتر سجاد علی‌بیگی (دانشگاه رازی، کرمانشاه) | دکتر حمیدرضا ولی‌پور (دانشگاه شهید بهشتی) | دکتر سعید امیرحاجلو (دانشگاه جیرفت) | دکتر سیروس نصراله‌زاده (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) | دکتر رضا مهرآفرین (دانشگاه مازندران) | دکتر فرزانه گشتاسب (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) | هوشنگ رستمی (گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن) |

فهرست

سخن دبیر علمی همایش | سیدمهدی موسوی

۹

مقاله‌های فارسی

- ارزیابی و تحلیل نظریه‌های نوسنگی شدن در ایران | سیدکمال اسدی اجایی و رحمت عباس‌نژاد سرستی ۱۳
تپه ماچلک؛ محوطه‌ای نویافته از دوران نوسنگی باسفال در دشت گرگان | حبیب‌اله رضایی و سیدمقداد
میرموسوی ۳۷
- نقش استحاله سنگ مس در فلات مرکزی ایران در نیمه هزاره پنجم پم در برهم‌کنش‌های منطقه‌ای | رحمت
عباس‌نژاد سرستی ۴۹
- برهم‌کنش جوامع مس‌وسنگ چهارمحال و بختیاری با مناطق هم‌جوار | مهدی علیرضازاده نودهی، محمود
حیدریان و علیرضا خسروزاده ۶۹
- الگوهای استقرار محوطه‌های مس‌وسنگ میانی در زاگرس مرتفع: نمونه موردی بخش لاران، استان
چهارمحال و بختیاری | محسن حیدری دستنایی و علی‌اصغر نوروزی ۸۹
- تپه قلعه‌خرابه ازنا شاهدهی بر حضور جوامعی از مس‌سنگی جدید تا دوران اسلامی در شرق زاگرس مرکزی |
بهزاد حسینی سرپیشه ۱۰۱
- بررسی تحولات عصر مفرغ سیستان و برهکنش‌های فرهنگی آن با مناطق دیگر | جواد علایی مقدم، رضا
مهرآفرین و سیدرسول موسوی حاجی ۱۳۱
- معرفی و تحلیل مجموعه نقش‌های صخره‌ای نویافته در اطراف روستاهای چلمبر، لک و شورجه در شهرستان
بوئین‌زهر، استان قزوین | ناصر امینی‌خواه، فرزاد مافی و فرهاد فتاحی ۱۴۷
- عصر آهن قدیم در شرق ایران | علی‌اکبر وحدتی ۱۶۵
- برهم‌کنش خدایان آب‌وهوای اورارتویی و خاور نزدیک باستان | مریم دارا ۲۲۱
- بازنمایی فرة شاهانه (فرّ کیانی) در هنر ایران باستان، میراثی از سنت‌های هنری میان‌رودان | مریم کشمیری ۲۳۱
- پایه‌ستون محوطه تل دروازه جلوذر، سرنخی از یک بنای ستوندار هخامنشی در ارسنجان | ابراهیم روستایی
فارسی و بهزاد حسینی سرپیشه ۲۵۷

- معرفی، مطالعه و تحلیل گل مهرهای به‌دست‌آمده از بررسی تل گردوها، شهرستان اقلید، استان فارس | حامد مولایی کردشولی و علیرضا جعفری‌زند ۲۷۱
- شواهد باستان‌شناختی کشمکش ساسانیان و رومیان در قلعه بازیان سلیمانیه | بریار سان‌احمد و اسماعیل سلیمی ۲۸۷
- بررسی باستان‌شناختی بخشی از محور ارتباطی خوزستان به غرب ایران در دوره ساسانی و سده‌های آغازین اسلامی: «تنگ سی‌پله» در استان لرستان | جواد نیستانی و یونس یوسف‌وند ۳۰۵
- مطالعه قلاع قرون میانی اسلامی خراسان جنوبی؛ مطالعه موردی قلعه‌کوه فردوس | محمد فرجامی و علی‌اصغر محمودی‌نسب ۳۲۳
- محله قُمادین در شهر اسلامی جیرفت و مسئله بازرگانی دوربُرد | سعید امیرحاجلو ۳۴۳
- ارزیابی تشابهات بین فرهنگی ایران و سوریه بر مبنای مطالعات سفال‌های قرون میانی اسلامی | حسین صدیقیان و مجید منتظر ظهوری ۳۶۵
- نویافته‌های کاشی زرین‌فام قلعه دختر شهر کرمان | رضا ریاحیان‌گهرتی ۳۸۷
- معرفی و تحلیل نقش‌های هندسی یافته‌های گچی دوران اسلامی مکشوفه از محوطه شاه‌نشین فریم مازندران | هانیه حسین‌نیا، حسن هاشمی زرج‌آباد، سیدرسول موسوی حاجی، مهدی عابدینی ۴۰۳
- مقایسه ساختاری قمه قفقازی (کیندجال) و ایرانی در عصر صفوی بر مبنای مجموعه موزه‌های بنیاد مستضعفان | مجید حاجی‌تبار و میترا حاجی ۴۱۳

مقاله‌های انگلیسی

- Common Features of Nakhchivan and Urmia Basin Neolithic Culture | Zeyneb Guliyeva 29**
- Nakhchivan Branch of Azerbaijani National Academy of Sciences | Veli Bakhshaliyev 43**
- Relations of The Gizgala Painted Pottery with Urmia Basin | Turan Hashimova 59**
- Relations of Middle Bronze Age Painted Pottery Culture of Nakhchivan with the Urmia Basin | Fizza Gulieva 69**
- Iron Age short bronze sword in Iran, Mesopotamia and around the Persian Gulf: an analysis of the dispersion and evolution | Narges Bayani 77**
- Monuments and Memory at Pasargadae | Jacob Marc Stavis 107**
- Glazed Parthian Pottery as luxury Goods from a Roman Fortress on the Middle Euphrates' area during the II-III cent. AD. | Giacomo M. Tabita 135**
- Life on the Great Wall of Gorgan: excavations of Sasanian barracks in Fort 2 | Eberhard W. Sauer, Jebrael Nokandeh and Hamid Omrani Rekavandi 155**
- Lost and Found: The Tiles of the Pir-i Bakran Mausoleum (1298-1313, Linjan, Isfahan) | Ana Marija Grbanovic 167**

سخن دبیر علمی همایش

به نام آنکه جان را فکرت آموخت

نخستین همایش بین‌المللی دوسالانه انجمن علمی باستان‌شناسی ایران با موضوع برهم‌کنش‌های فرهنگی ایران و سرزمین‌های همجوار، با تولیت انجمن علمی باستان‌شناسی ایران و مشارکت و همکاری دانشگاه‌های مختلف؛ مراکز پژوهشی نظیر پژوهشگاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری؛ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی؛ پژوهشگاه باستان‌شناسی و دیگر مراکز علمی-فرهنگی شکل گرفت. انجمن علمی باستان‌شناسی ایران براساس اهداف و وظایفی که در اساسنامه مشخص شده است، برنامه‌های مختلفی را در راستای اعتلای علم باستان‌شناسی در کشور دنبال می‌کند که برگزاری نشست‌ها و همایش‌های علمی در سطح ملی و بین‌المللی از جمله آنها به شمار می‌رود. هیئت مدیره انجمن، علاوه بر تلاش‌های جاری در زمینه توسعه و ترویج دانش باستان‌شناسی، یکی از اهداف بلندی که به دنبال تحقق آن است، تأثیرگذاری یافته‌های این علم بر رفتارهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه است. بی‌شک آگاهی آحاد مردم، اعم از پیر، جوان و به‌ویژه نوجوانان از پیشینه و هویت تاریخی خویش، در تقویت اعتماد به نفس، تصحیح رفتارها و هنجارهای جاری جامعه، تقویت اتحاد و انسجام ملی تأثیر شگرفی خواهد گذاشت. بر همین اساس شناخت و آگاهی مردم ما از ریشه و پیشینه مشترک و روابط عمیق تاریخی ملت ایران با مردمانی که در حوزه ایران فرهنگی می‌زیند، در برقراری صلح و آرامش، کاستن از تنش‌ها و تداوم دوستی‌ها تأثیر بسزایی خواهد داشت. گذشته درخشان و غنای فرهنگ و تمدنی که امروز بدان می‌بالیم، حاصل

برهم‌کنش‌هایی است که در درازنای تاریخ میان ساکنان این سرزمین و مردمان سرزمین‌های همجوار شکل گرفته است. از این رو بایسته است به مدد دانش باستان‌شناسی بر پیوندهای عمیقی که میان نیاکان ما و مردمان هم‌عصرشان در سرزمین‌های پیرامونی برقرار بود، آگاهی یابیم و در زمانه‌ای که برخی بر طبل جدایی‌ها و فاصله میان ملتها می‌کوبند، پیوندهامان را عمیق‌تر و دوستی‌هامان را پایدارتر سازیم تا جهانی پر از آرامش برای همگان فراهم سازیم. بر همین اساس، هدف غایی‌کنگره حاضر شناخت عمیق‌تر نسبت به برهم‌کنش‌های فرهنگی ایرانیان با ساکنان سرزمین‌های پیرامونی در طول تاریخ و انجام تبادلات علمی میان باستان‌شناسان ایرانی و هم‌تایان منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای است. به‌رغم مشترکات دیرینه فرهنگی و تمدنی، متأسفانه حضور باستان‌شناسان ایرانی در پژوهش‌های باستان‌شناسی کشورهای حوزه ایران فرهنگی صفر است. امید آن داریم پیامد این رویداد خجسته، افزونی شناخت متخصصان و پژوهشگران از ظرفیت‌های موجود منطقه‌ای و همکاری‌های نزدیک در فعالیت‌های میدانی در حوزه‌های مشترک و مورد علاقه طرفین در آینده نزدیک باشد.

سیدمهدی موسوی کوهپیر

رییس هیئت مدیره

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

محلۀ قُمادین در شهر اسلامی جیرفت و مسئله بازرگانی دوربرد

سعید امیرحاجلو

استادیار باستان‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس

چکیده

محلۀ قُمادین¹ در حاشیۀ شهر اسلامی جیرفت، مسکن بازرگانان خارجی و انبار کالاها بود و نقش مهمی در نظام توزیع و تبادل کالا داشت. چنین نقشی در دو مقیاس خُرد (ناحیه جیرفت) و کلان (جنوب ایران و سرزمین‌های دیگر) حائز اهمیت است. هدف از این پژوهش تبیین عوامل اثرگذار بر زیست‌پذیری و توسعه اقتصادی قُمادین بر پایه نظریات توسعه منطقه‌ای است. پرسش این است که علل شکل‌گیری انبار کالاها و وارداتی و صادراتی در قُمادین چه بود و این مکان، چه مزایای نسبی برای تبدیل به بارانداز بازرگانی دوربرد داشت؟ پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و گردآوری اطلاعات به روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی صورت گرفته است. بر پایه تئوری‌های توسعه منطقه‌ای به نظر می‌رسد گزینش و توسعه قُمادین به‌عنوان بارانداز تجاری متأثر از پنج شاخص «مکان و فضا»، «امنیت»، «مطلوبیت تولید و ذخیره‌سازی»، «راهبرد حاکمان» و «مدیریت بازار» بود. از منظر مکانی و فضایی، قُمادین و جیرفت در کنار هم به‌عنوان یک «شهر میانی» در سلسله‌مراتب سکونتگاهی ایالت کرمان توسعه یافتند. موقعیت مکانی قُمادین نسبت به خلیج فارس و مرکز ایالت کرمان، سبب تبدیل آن به انبار کالاها و داخلی و خارجی بود و توسعه آن را از سده پنجم تا هفتم

¹ Qomadin

هجری در پی داشت. از منظر ژئواکونومی، حضور بازرگانان خارجی و شکل‌گیری انبار کالاهای نفیس در قُمادین سبب شد این محله در میان بنادر و شهرهای جنوب ایران به یک مرکز بازرگانی دوربرد و مهم‌ترین بارانداز پس‌کرانه‌ای در سواحل شمال خلیج فارس تبدیل شود. سه اصل اکولوژیکی - اجتماعی «تنوع»، «تمرکز» و «تعادل» نیز به‌عنوان سه مفهوم اساسی در توسعه منطقه‌ای با وضعیت قُمادین و جیرفت در سده‌های میانی اسلامی مطابقت دارند. همچنین، بر پایه نظریه‌های اقتصادی، تجارت پرسود در قُمادین ناشی از دو عامل بود: نخست، پیشینه و تخصص بازرگانان جنوب ایران و شناخت دقیق آنها از بازارهای پنج‌گانه بالقوه، آماده، آماده‌واحد شرایط، هدف و تحت نفوذ؛ دوم، آگاهی از توانمندی‌های داخلی و مدیریت صحیح منابع بومی.

واژه‌های: شهر اسلامی جیرفت، قُمادین، مبادله کالا، تجارت دوران اسلامی، بازرگانی خارجی.

مقدمه

دسترسی شهرها و بنادر جنوبی ایران به شبکه بازرگانی جهانی از طریق خلیج فارس، دریای مکران و اقیانوس هند، سبب توسعه و گسترش این شهرها به‌ویژه در دوران اسلامی شد. نقش بازرگانی دوربرد دریایی در تداوم حیات شهرهای جنوبی ایران به حدی بود که با تغییر راه‌های بازرگانی یا باراندازهای اصلی، حیات شهرها دچار تغییرات بنیادین می‌شد. برای نمونه، پس از افول تجارت دریایی سیراف، صحار و جدّه و مهاجرت محمد درم‌کو به هرمز (میناب امروزی) و پایه‌گذاری حکومت ملوک هرمز در نیمه دوم سده پنجم هجری، قدرت اقتصادی هرمز تقویت شد و در پی ناامنی جاده‌های منتهی به سیراف و افول آن، بندر هرمز به‌عنوان بارانداز ایالت کرمان جایگزین سیراف شد (عباسی و امیری، ۱۳۹۰: ۳۰۳). افزون بر این، کرسی کرمان در زمان حکومت آل‌بویه جابجا شد و بردسیر (شهر امروزی کرمان) به‌عنوان کرسی جدید ایالت کرمان جای سیرجان (نخستین کرسی کرمان) را گرفت (لسترنج، ۱۳۸۳: ۳۲۵ و ۳۲۲). این دو عامل سبب شد راه ارتباطی «هرمز - جیرفت - کرمان» رونق و اهمیت فراوانی یابد و جایگزین مسیر «سیراف و کیش - سیرجان» شود (امیرحاجلو، ۱۳۹۳: ۱۸۵، نقشه ۲). در سده‌های پنجم و ششم هجری، قُمادین محل سکونت بازرگانان خارجی بود و انبارهای پر از کالاهای نفیس در آن وجود داشت (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۴۱). در این زمان، علاوه بر مسیر بازرگانی هرمز به قُمادین، مسیر بندر تیس (در سواحل چابهار) به قُمادین و نواحی شمالی ایران و ماوراءالنهر نیز توسعه و رونق یافت. چنان‌که

جیرفت، بارگاه بندر تیس و منطقه تجاری ویژه‌ای میان ساحل تیس و سایر نقاط ایران محسوب می‌شد (خیراندیش و خلیفه، ۱۳۸۶: ۸۱). محله قمادین تا سده هفتم هجری رونق داشت و با ترک و ویرانی تدریجی شهر جیرفت در اثر حملات پی‌درپی (برای علل ترک تدریجی شهر جیرفت رک. امیرحاجلو، ۱۳۹۳)، قمادین نیز اهمیت خود را از دست داد و متروک شد. بنابراین، در طول سده پنجم تا هفتم هجری، قمادین به‌عنوان شهرک تجاری و انبار کالاهای صادراتی و وارداتی نقش مهمی در بازرگانی دوربرد داشت. بر این اساس، هدف از این پژوهش تبیین عوامل اثرگذار بر زیست‌پذیری و توسعه اقتصادی قمادین بر پایه نظریات توسعه منطقه‌ای است و پرسش این است که علل زیست‌پذیری و شکل‌گیری انبار کالاهای وارداتی و صادراتی در قمادین چه بود و این مکان، چه مزایای نسبی برای تبدیل به یک بارانداز بازرگانی دوربرد داشت؟ به بیان دیگر، چرا از میان شهرهای جنوبی ایالت کرمان، قمادین به‌عنوان یک بارانداز پس‌کرانه‌ای اهمیت یافته بود؟ پژوهش حاضر بر پایه این اصل اقتصادی صورت گرفته که «جوامع مختلف و گروه‌های انسانی ساکن در فضاها و مکان‌های مختلف، از منابع طبیعی و انسانی بسیار متفاوتی برخوردار هستند و برخی از فضاها و مکان‌ها نسبت به سایر مناطق برای بازرگانان و توسعه اقتصادی جذابیت بیشتری دارند و میزان زیست‌پذیری و شهرنشینی نیز در آنها متفاوت است» (Higgins and Savoie, 1997: 55).

اهمیت پژوهش در این است که عوامل مؤثر بر زیست‌پذیری و توسعه قمادین برای نخستین بار بر پایه نظریات جغرافیایی توسعه منطقه‌ای واکاوی شده و نتایج آن در تبیین روابط اقتصادی، عوامل اجتماعی و تحولات فرهنگی شهرهای جنوب ایران در دوران اسلامی نقش خواهد داشت.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های تاریخی است و به روش توصیفی-تحلیلی صورت گرفته است. اطلاعات اولیه به روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی بر پایه منابع مکتوب تاریخی و بررسی‌های باستان‌شناسی گردآوری شده و تحلیل‌ها بر پایه نظریات توسعه منطقه‌ای با تمرکز بر مفهوم «شهرهای میانی» صورت گرفته است. همچنین تلاش شده نقش پنج شاخص «مکان و فضا»، «امنیت»، «مطلوبیت تولید و ذخیره‌سازی»، «راهبرد حاکمان» و «مدیریت بازار» در زیست‌پذیری و توسعه قمادین به‌عنوان یک مرکز بازرگانی دوربرد تبیین شود. علاوه بر این، عوامل توسعه قمادین بر پایه سه اصل اکولوژیکی-اجتماعی «تنوع»، «تمرکز» و «تعادل» به‌عنوان سه مفهوم اساسی در توسعه

منطقه‌ای ارزیابی شده است. در نهایت نقش بازرگانان و شناخت آنها از انواع بازار بالقوه، آماده، آماده و واجد شرایط، هدف و تحت نفوذ در توسعه بازار بین‌المللی قمادین تحلیل شده است.

پیشینه پژوهش

در اغلب پژوهش‌هایی که درباره شهر قدیم جیرفت صورت گرفته، نام محله قمادین نیز در کنار شهر قدیم جیرفت به میان آمده است. اما تمرکز کمتری بر قمادین صورت گرفته و عموماً به معرفی یا اشاره کوتاه به آن بسنده شده است. از مهم‌ترین فعالیت‌های پژوهشی درباره شهر قدیم جیرفت، کاوش‌ها و مطالعات حمیده چوبک در شهر قدیم جیرفت است. وی افزون بر شش فصل کاوش باستان‌شناختی در جیرفت (از ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۶)، رساله دکتری خود (چوبک، ۱۳۸۳) را بر پایه بخشی از داده‌های کاوش‌های باستان‌شناسی جیرفت تدوین کرده و شواهد معماری و مواد فرهنگی جیرفت را در رساله خود معرفی کرده است. همچنین چوبک و کیانی (۱۳۸۳) برخی از ویژگی‌های جغرافیایی حوضه‌جایز موریان و تأثیر آن بر شکل‌گیری فرهنگ‌های منطقه را از دوران قبل از اسلام تا دوران اسلامی در مقاله‌ای تبیین نموده‌اند. چوبک (۱۳۹۱) سفالینه‌های شهر قدیم جیرفت را در مقاله دیگری معرفی، طبقه‌بندی، گونه‌شناسی و تاریخگذاری کرده است. افزون بر فعالیت‌های پژوهشی فوق که اغلب با رویکرد معرفی و گاهنگاری و تبیین توالی فرهنگی صورت گرفته‌اند، پژوهش دیگری با رویکرد شناخت متغیرهای بوم‌شناسی مؤثر بر شکل‌گیری و گسترش و ترک شهر قدیم جیرفت به انجام رسیده است (امیرحاجلو، ۱۳۹۳). موسوی حاجی و شهسواری نیز (۱۳۹۲) در مقاله‌ای به توضیح روند و چرایی ترک شهر قدیم جیرفت پرداخته‌اند. در این مقاله، به قمادین به‌عنوان شهرکی نوین در حاشیه جیرفت اشاره شده و شکل‌گیری آن ناشی از توسعه تجاری جیرفت دانسته شده است. شهسواری (۱۳۹۸) در مقاله دیگری، تحولات شهر جیرفت را از صدر اسلام تا سده‌های میانی مطالعه نموده و بیان داشته که تا سده ششم هجری، جیرفت به‌عنوان شهری مهم در ایالت کرمان شناخته می‌شد، اما پس از آن به تدریج اهمیت خود را از دست داد و نام جیرفت نه به یک شهر، بلکه به یک ناحیه جغرافیایی اطلاق می‌شد.

مکان‌یابی قمادین و شواهد باستان‌شناسی

محله قمادین به احتمال در سده پنجم هجری در حاشیه شهر جیرفت شکل گرفته است. زیرا پیش از این، نشانی از آن در منابع دیده نمی‌شود (شهسواری، ۱۳۹۸: ۸۹). نام قمادین از سده ۵ تا ۷ هجری

در منابع تاریخی بارها تکرار شده و بر پایه منابع تاریخی، ظاهراً در خارج از شهر جیرفت یا در کنار دروازه جیرفت قرار داشت. به گفته افضل‌الدین کرمانی در سده ششم هجری: «قمادین موضعی است بر در جیرفت...» (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۴۱). خبیصی نیز در توصیف نبرد بهرامشاه و ملک ارسلان در سال ۵۶۶ هجری بیان داشته: «[ملک ارسلان] با لشکری که حاضر بود و قوت رکوب داشت از جیرفت بیرون آمد و بر صحرای قمدادین التقا افتاد...» (خبیصی، ۱۳۷۳: ۶۲). بر پایه این توصیف، به نظر می‌رسد قمدادین در خارج از شهر جیرفت واقع بوده است.

هر دو محدوده شهر جیرفت و محله قمدادین در سده پنجم تا هفتم هجری اهمیت و رونق فراوانی داشتند. اما به دلیل همین رونق و ثروت، مورد تهدید غارتگران و مهاجمان قرار می‌گرفتند. در پی یکی از حملات نکوداریان در سال ۶۷۶ هجری، ساکنان منطقه در «حصار قمدادین [قمادین]» پناه گرفتند. نکوداریان در قتل و غارت ناکام مانده و به سمت رودبار و هرمز رفتند (تاریخ شاهی، ۲۵۳۵: ۲۶۸). بر پایه این روایت، اولاً قمدادین در اواخر سده هفتم هجری مسکون و دارای حصار بود. دوم، استحکامات آن به حدی بود که اقوام مهاجم در اهداف خود ناکام ماندند. بر پایه بررسی‌های باستان‌شناسی و تصاویر ماهواره‌ای، تنها محدوده حصاردار در شهر قدیم جیرفت و نواحی پیرامون آن، بخش شرقی شهر قدیم جیرفت است که با نام ارگ خوانده می‌شود. نکته مهم اینکه این حصار، درون محدوده شهر قدیم جیرفت واقع است، در حالی که بنا بر منابع تاریخی، قمدادین در خارج از محدوده شهری جیرفت قرار داشت. در توضیح این تناقض، می‌توان چنین گفت که احتمالاً تا قبل از ترک تدریجی شهر جیرفت، قمدادین شهرک یا محله‌ای در خارج از شهر جیرفت محسوب می‌شد، اما پس از ویرانی هسته مرکزی شهر جیرفت و ترک تدریجی آن از اوایل سده هفتم هجری، قمدادین نام خود را به کل شهر جیرفت داد و بیش از خود جیرفت شهرت یافت. در این زمان، قمدادین کانون اصلی جمعیتی و هسته مرکزی شهری محسوب می‌شد. مارکوپولو در سده هفتم هجری پس از ترک و ویرانی شهر جیرفت، از این ناحیه گذشته و از واژه کاماندو [قمادین] برای اشاره به این شهر استفاده کرده است (Marco Polo, 1914: 58). به بیان دیگر، مارکوپولو کل شهر جیرفت را قمدادین خوانده است.

در حال حاضر، محوطه‌ای در فاصله حدود ۵۰۰ متری شمال شهر دقیانوس یا شهر قدیم جیرفت، در حد فاصل رهجرد جیرفت و روستای نارجو (خروجی شهر جیرفت به سمت فرودگاه) باقی مانده که کاوشگر شهر قدیم جیرفت، آن را قمدادین دانسته است (چوبک، ۱۳۸۳: ۲۲۶) (نقشه ۱ و تصویر ۱). این محوطه در شمال شرقی بستر هلیل‌رود قرار دارد و بخش‌های زیادی از آن در پی

ساخت‌وسازه‌های روستاییان تسطیح و تخریب شده است (تصویر ۲). طول شرقی این محوطه از ۵۷ درجه و ۴۱ دقیقه و ۱۰ ثانیه تا ۵۷ درجه و ۴۲ دقیقه و ۴۰ ثانیه و عرض شمالی آن از ۲۸ درجه و ۴۰ دقیقه و ۴۸ ثانیه تا ۲۸ درجه و ۴۱ دقیقه و ۳۷ ثانیه و ارتفاع آن از سطح آب‌های آزاد به‌طور متوسط ۷۴۰ متر است. چوبک به وجود سفال‌های سده هفتم و هشتم هجری در محوطه قُمادین اشاره کرده و آن را نشانگر تداوم شهر و تغییر هسته شهری و جایگزینی آن در این منطقه دانسته است (چوبک، ۱۳۸۳: ۲۲۶). باوجود این، متأخرترین گونه‌های سفالی که در بررسی میدانی نگارنده در این محوطه شناسایی شد متعلق به سده هفتم هجری هستند و شواهدی از سفال سده هشتم هجری در سطح شناسایی نشد (تصاویر ۳ و ۴).

دلایل توسعه قُمادین بر پایه نظریات توسعه منطقه‌ای

حیات و توسعه قُمادین در سده‌های پنج تا هفت هجری جدا از حیات شهر جیرفت نبود و بسیاری از منابع و کالاهای تجاری صادراتی که در نواحی دشت و کوهستان‌های جیرفت استخراج و تولید می‌شد، در قُمادین تجمع و برای صادرات به سرزمین‌های دیگر آماده می‌شد. بر این اساس، در بررسی علل توسعه قُمادین، لازم است همه حوزه جغرافیایی جیرفت مورد مطالعه و واکاوی قرار گیرد.

با توجه به روند شکل‌گیری قُمادین در جیرفت و تبدیل آن به یک بارانداز پس‌کرانه‌ای و مرکز بازرگانی دوربرد، به نظر می‌رسد می‌توان علل توسعه و گسترش آن را بر پایه نظریات «توسعه منطقه‌ای» تبیین نمود. توسعه منطقه‌ای به معنای «ظرفیت یک منطقه برای تولید و توزیع و فروش کالاها و خدمات و همچنین، ظرفیت ساکنان آن منطقه برای کسب درآمد است» (Polese, 1999). بنابراین توسعه منطقه‌ای بیش از هر چیز، با بعد اقتصادی سر و کار دارد. با وجود این، توسعه منطقه‌ای صرفاً در توسعه اقتصادی خلاصه نمی‌شود و همه زمینه‌های توسعه اجتماعی و فرهنگی و زیست‌محیطی را نیز دربر می‌گیرد (Pike et al. 2011: 1). در مطالعه عوامل توسعه منطقه‌ای چهار بُعد فضایی، مکانی، زمانی و توزیعی (توزیع عادلانه درآمد، قدرت، فرصت) اهمیت دارد (Johnson, 1993: 121). به اعتقاد ایلریس، عوامل مؤثر بر توسعه منطقه‌ای عبارتند از رویکرد نهادهای سیاسی و سیاست‌های منطقه‌ای، افراد ماهر و صلاحیت‌های اجتماعی، هزینه‌های تولید و تراکم جمعیت (Illeris, 1993: 113). پژوهشگران دیگر نیز اعتقاد دارند در فرآیند توسعه منطقه‌ای، عواملی مانند خصوصیات محیط فیزیکی، منابع طبیعی، شرایط اکولوژیکی و فرهنگ و

فضای اجتماعی اثرگذار هستند (آسایش، ۱۳۸۱: ۲۰). جمع‌بندی عوامل پیش‌گفته نشان می‌دهد پنج شاخص «مکان و فضا»، «امنیت»، «مطلوبیت تولید و ذخیره‌سازی در قمادین»، «راهبرد حاکمان» و «مدیریت بازار» به عوامل فوق‌وابسته هستند و مهم‌ترین عوامل گزینش و توسعه قمادین به‌عنوان انبار کالاهاى شرق و غرب در سده‌های پنجم تا هفتم هجری بوده‌اند.

در این میان، بر پایه نظریات توسعه منطقه‌ای، شاخص مکان و فضا از وزن و اهمیت بیشتری در فرآیند توسعه برخوردار است. مکان و فضا عامل مهمی در توزیع ثمرات توسعه اقتصادی و منطقه‌ای است. زیرا توسعه به سوی مناطقی حرکت می‌کند که دارای بالاترین استعداد بالقوه از نظر موقعیت جغرافیایی باشند (آسایش، ۱۳۸۱: ۱۹). اما با توجه به روند فراز و فرود قمادین و شهر جیرفت در دوران اسلامی و آغاز توسعه آن از سده پنجم هجری و افول آن در سده هفتم هجری، می‌توان گفت توسعه قمادین «تنها» ناشی از شاخص مکان و فضا نبوده و باید از علل دیگری نیز تأثیر پذیرفته باشد. زیرا اگر موقعیت و وضعیت جغرافیایی تنها عامل توسعه قمادین بود، نباید این توسعه فقط برای سه سده تداوم می‌یافت. به بیان دیگر، موقعیت و ویژگی‌های جغرافیایی قمادین تا سده‌های متأخر اسلامی تغییری نکرده بود و این عدم تغییر، باید منجر به توسعه پایدار قمادین تا سده‌های متأخر می‌شد. در حالی که پس از سده هفتم هجری، روند توسعه قمادین متوقف و معکوس شد. بنابراین، به نظر می‌رسد علاوه بر شاخص مکان و فضا، شاخص‌های دیگری مانند «امنیت»، «مطلوبیت تولید و ذخیره‌سازی»، «راهبرد حاکمان» و «مدیریت بازار» نیز در توسعه قمادین اثرگذار بوده‌اند و فقدان یا تغییر این شاخص‌ها در اواخر سده هفتم و اوایل سده هشتم هجری، سبب رکود و ترک قمادین شد.

شاخص مکان و فضا

یکی از مفاهیم مکانی و فضایی در نظریات توسعه منطقه‌ای، مفهوم «مناطق عملکردی» است و توسعه منطقه‌ای، پیامد توسعه مناطق عملکردی دانسته می‌شود. بر پایه این مفهوم، انسان‌ها برای فعالیت‌های خود به فضا نیازمندند و بنابراین دارای جایگاهی (مکان) هستند. این فعالیت‌ها شامل امور اداری، اقتصادی، سیاسی و تفریحی و اجتماعی است. روابطی که از اینگونه فعالیت‌ها منتج می‌شود دارای یک بُعد مکانی - فضایی است و مستلزم حمل و نقل یا ارتباط میان جایگاه‌ها و مکان‌های مختلف است (آسایش، ۱۳۸۱: ۸۲). از طرف دیگر، نظریات توسعه منطقه‌ای بر پایه دو رویکرد «توسعه از بالا به پایین» و «توسعه از پایین به بالا» تدوین شده‌اند. توسعه از بالا به پایین

توسط نهادها و عوامل بیرونی صورت می‌گیرد و توسعه از پایین به بالا، توسعه‌ای درون‌زاست (Dewar et al. 2018: 4). با وجود این، بسیاری از فرآیندهای توسعه در گذشته، از پایین به بالا شکل گرفته‌اند. تغییر و توسعه از پایین به بالا، به معنای توسعه سطوح پایین سلسله‌مراتب سکونتگاهی و سپس انتقال آن به سطوح بالاتر است. بر پایه این نظریه، توسعه منطقه‌ای ابتدا در گرو توسعه «شهرهای میانی» و «شهرهای کوچک» است (جمعه‌پور، ۱۳۹۲: ۱۲۳). شهرهای میانی در نظام اسکان، از مناسب‌ترین موقعیت برای سپردن نقش نقاط ثقل و واسط برخوردارند و با پذیرش نقش مرکز نسبت به پیرامون، در مقیاس منطقه‌ای، علاوه بر رشد خود، سبب تثبیت بنیان‌های لازم رشد در منطقه و توسعه حوزه نفوذ خود خواهند شد (موحد و مسعودی‌راد، ۱۳۸۸: ۱۳۳). شهرهای میانی از نظر اقتصادی مستعد برترین فعالیت‌های بازرگانی و خدماتی همراه با اشتغال صنعتی هستند (موحد و مسعودی‌راد، ۱۳۸۸: ۱۲۸-۱۲۹).

بنابر آنچه گفته شد، با توجه به ویژگی‌های ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک به نظر می‌رسد قُمادین در کنار شهر جیرفت در سده پنجم تا هفتم هجری یک شهر میانی را در ایالت کرمان (در حد فاصل کرسی کرمان تا بنادر هرمز و تیس) تشکیل می‌داد. با توسعه مسیر تجاری خلیج فارس به جیرفت به دستور ملک قاوورد سلجوقی و ساخت کاروانسراها و بناهای میان‌راهی در آن (بارتولد، ۱۳۰۸: ۱۹۶) و همچنین توسعه مسیر بازرگانی هندوستان از طریق جالق که از جیرفت می‌گذشت (امیرحاجلو، ۱۳۹۳: ۱۸۵)، جمعیت بازرگانان و حجم کاروان‌ها افزایش یافت و قُمادین به‌عنوان یک شهرک یا محله تجاری توسعه یافت. در زمان ارسلان‌شاه اول نیز مسیر کاروان‌های تجاری روم، خراسان و عراق به سوی هندوستان، حبشه، زنگبار، چین و مناطق اروپایی از کرمان می‌گذشت (روستا و محمدی، ۱۳۹۴: ۱۲۵) و بر مسیر هرمز-قُمادین-کرمان منطبق بود. قُمادین جیرفت محل عبور و بارانداز کاروان‌هایی بود که کالاهای نفیس هندوستان را به داخل ایران و سپس اروپا می‌رساندند. این کاروان‌ها با توجه به مقصدشان، به کاروان‌های عراقی مشهور بودند (عباسی و امیری، ۱۳۹۰: ۳۱۱). در زمان حکومت ملک محمد، فرزند ارسلان‌شاه و حکومت طغرل‌شاه نیز بازرگانی در مسیر هرمز-قُمادین رونق داشت. سال‌های سلطنت طغرل‌شاه، از درخشان‌ترین دوره‌های حکومت سلاطین سلجوقی کرمان بود (همان: ۱۲۵-۱۲۶). در این دوران، در میان همه راه‌ها و مسیرهای تجاری که از قُمادین می‌گذشت، راه بازرگانی چین-خلیج فارس اهمیت بیشتری یافته بود. این راه که در پژوهش‌های امروزی «راه ادویه یا فلفل» خوانده می‌شود، پس از رسیدن به خلیج فارس، به راه هرمز-کرمان می‌پیوست (روستا و محمدی، ۱۳۹۴: ۱۲۹). قُمادین نیز در میانه راه هرمز-کرمان

توسعه یافت. این راه در ادامه، وارد عراق عجم می‌شد و با جاده موسوم به ابریشم ارتباط می‌یافت (همان).

از دیگر دلایل توسعه قمادین، فاصله آن با شهرهای مادر یعنی کرمان و هرمز بود. آستانه دسترسی و حوزه نفوذ شهرهای مادر، توان پوشش قمادین و نواحی جیرفت را نداشت. افزون بر این، فاصله میان قمادین و بندر هرمز (دریا) بیش از ۴۵ فرسخ (حدود ۲۶۰ کیلومتر) بود و در این مسیر، شهرهایی از جمله رودبار، منوجان، جغین و رودان واقع بودند، اما هیچ‌گاه نقش و جایگاه قمادین را به دست نیاموردند یا در نظام سلسله مراتبی شهرهای ایالت کرمان، در سلسله مراتب پایین‌تری قرار داشتند. از سوی دیگر، ناحیه جیرفت از نظر اقلیمی دارای شرایطی بود که سلاطین سلجوقی کرمان، هفت ماه از سال را در بردسیر (دارالملک کرمان) و بقیه پنج ماه از سال را (از پاییز تا پایان زمستان) در جیرفت به سر می‌بردند (بارتولد، ۱۳۰۸: ۱۹۶). سکونت سلاطین سلجوقی در این پایتخت زمستانی نیز در کنار سایر عوامل ژئواکونومیکی از عوامل مؤثر بر توسعه جیرفت و قمادین در این دوران بود.

به اعتقاد بارتولد، جیرفت در این زمان، یکی از پرثروت‌ترین بلاد تجاری در سرزمین‌های اسلامی شده بود (بارتولد، ۱۳۰۸: ۱۹۹). بنابراین، ایجاد فضاهای اختصاصی برای سکونت و اشتغال جمعیت رو به ازدیاد بازرگانان ضرورت داشت. به‌ویژه آنکه به نوشته افضل‌الدین کرمانی و خبیصی، جمعیت زیادی از این بازرگانان را افرادی از چین، خطا، هندوستان، حبشه، زنگبار، دریابار، روم، مصر، ارمنیه، آذربایجان، ماوراء النهر، خراسان، فارس و عراق تشکیل می‌دادند و قمادین مخزن نفایس این ممالک بود (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۶۹؛ خبیصی، ۱۳۷۳: ۱۰۰). به تعبیری دیگر، قمادین مسکن غرباء روم و هند و منزل مسافران بر و بحر و خزینه متمولان عالم و گنج‌خانه ارباب بضایع شرق و غرب بود (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۴۱). از سوی دیگر، تنوع قومی بازرگانان و ملیت‌های مختلف آنها عاملی برای جداسازی محل سکونت آنها از محلات مسکونی اصلی شهر جیرفت بود. بدین ترتیب، محله قمادین در حاشیه شهر جیرفت شکل گرفت. بنابراین، از منظر عوامل و مؤلفه‌های توسعه منطقه‌ای، قمادین در کنار جیرفت علاوه بر آنکه مسکن بازرگانان بود، به‌عنوان یک شهر میانی، دارای شاخصه‌ها و مزایای نسبی‌ای بود که به‌عنوان بارانداز کالاهای داخلی و خارجی اهمیت و توسعه یافت و به مرکزی برای بازرگانی دوربرد تبدیل شد.

در تبیین علل جغرافیایی توسعه قمادین، سه اصل اکولوژیکی-اجتماعی «تنوع»، «تمرکز» و «تعادل» نیز به‌عنوان سه مفهوم اساسی اهمیت می‌یابد. اصل تنوع، یکی از قابلیت‌های هر منطقه

است و می‌تواند به‌عنوان یک فرصت اساسی برای توسعه منطقه به شمار آید و در شرایط عدم برخورد مناسب با آن، به یک تهدید تبدیل شود (جمعه‌پور، ۱۳۹۲: ۱۱۸). قُمادین و ناحیه جیرفت نیز از تنوع اقلیمی، تنوع جغرافیایی تنوع مواد و منابع برخوردار بوده‌است. از نظر توپوگرافیک و اقلیمی، نواحی مرکزی و جنوبی جیرفت را دشت‌های کم‌ارتفاع با اقلیم بیابانی گرم میانه و به‌نسبت مرطوب تشکیل می‌دهد. اما بخش‌های شمالی و شرقی و غربی جیرفت مشتمل بر ارتفاعات کوهستانی دارای اقلیم معتدل، سرد و خشک است (فاریابی و درینی، ۱۳۸۹: ۱۸). این تنوع جغرافیایی و اقلیمی، منجر به شکل‌گیری انواع شیوه‌های معیشت از دوران پیش از تاریخ تا دوران اسلامی در حوزه جیرفت شده و همه انواع معیشت بر پایهٔ زراعت، باغداری، دامداری و صنایع مبتنی بر معادن در آن رایج بوده‌است. همچنین وضعیت جغرافیایی دوگانهٔ کوهستان - دشت و اختلاف ارتفاع و درجه حرارت، نقش اساسی در تولید محصولات متنوع سردسیری و گرمسیری داشته‌است (امیرحاجلو، ۱۳۹۳: ۱۸۶). مفهوم تمرکز و حد بهینه آن نیز در کنار مفهوم تنوع، مناسب‌ترین شرایط را برای توسعه منطقه‌ای فراهم می‌کند (جمعه‌پور، ۱۳۹۲: ۱۱۹). بر این اساس، نزدیک شدن به حد بهینه تمرکز یا «حد اعتدال تمرکز» می‌تواند به بهبود شرایط توسعه منطقه در تمام ابعاد منجر شود (جمعه‌پور، ۱۳۹۲: ۱۱۹). در حوزه جیرفت نیز تمرکز در حد اعتدال یا بهینه وجود داشته‌است. وجود کوه‌های شرقی، شمالی و غربی و محصور شدن دشت جیرفت با این کوه‌ها اولاً سبب تمرکز قابلیت‌های اکولوژیکی دشت شده، ثانیاً سرازیر شدن منابع آب از کوه‌ها به سوی دشت و وجود آبرفت‌ها، سبب حاصلخیزی این ناحیه شده بود. زمین‌های حاصلخیز و متمرکز از یک سو و تنوع مواد و منابع از سوی دیگر، این ناحیه را به یکی از کانون‌های مهم جمعیت در ایالت کرمان و جنوب ایران تبدیل کرده بود.

مفهوم تعادل نیز یکی از مفاهیم کلیدی در توسعه منطقه‌ای است. این مفهوم، از تعادل اکوسیستم‌های طبیعی و تعادل در رابطه انسان و محیط زیست تا تعادل در تمام جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی در سطوح عمودی و افقی را شامل می‌شود. تعادل می‌تواند اثربخشی دو مفهوم تنوع و تمرکز را افزایش دهد (جمعه‌پور، ۱۳۹۲: ۱۲۰). این تعادل، بهره‌وری منابع و فعالیت‌ها را افزایش می‌دهد و باعث می‌شود هر جامعه و سرزمین بر اساس جایگاه و مرتبه‌اش، در فرآیند توسعه، فعالیت‌ها و کارکردها نقش داشته باشد (همان: ۱۲۱). تعادل میان نواحی در همه جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی، با توسعه شهرهای میانی رخ می‌دهد. به بیان دیگر شهرهای میانی در فرآیند توسعه و ایجاد تعادل میان نواحی، نقش کلیدی دارند و سبب «خودتکایی فضایی» می‌شوند (همان: ۱۱۴). بر این اساس، قُمادین و جیرفت نیز به‌عنوان «شهر میانی» در سلسله‌مراتب

عملکردی شهرهای ایالت کرمان تا ساحل دریا، از یک سو سبب خوداتکایی جمعیت‌های ساکن در این منطقه شدند و از سوی دیگر، با جلوگیری از انباشت ثروت و منابع در شهرهای مادر، به جایگاه افزون‌تری در مناسبات اقتصادی و اجتماعی جنوب ایران دست یافتند.

شاخص مطلوبیت تولید و ذخیره‌سازی

بر پایه منابع مکتوب، محصولات و کالاهای بسیار متنوعی در ناحیه جیرفت تولید می‌شد و برخی از آنها شهرت فرمانطقه‌ای داشتند. کالاهای تولیدی در ناحیه جیرفت، در قمادین انبار می‌شد. از طرف دیگر، قمادین به طور همزمان بارانداز و انبار کالاهایی بود که از بنادر تیس و هرمز می‌آمد و سپس به سوی نواحی شمالی ایران و ماوراءالنهر می‌رفت (خیراندیش و خلیفه، ۱۳۸۶: ۸۱؛ صدقی، ۱۳۸۷: ۷۴). به گفته شریف ادیسی، عده‌ای از تجار خراسانی و سیستانی در آن ساکن بودند و از تجارت در این منطقه سود می‌بردند (شریف ادیسی، ۱۴۰۹: ۴۳۴). بدین ترتیب، از یک سو کاروان‌های مختلفی کالاهای خود را از آسیای صغیر (روم)، عراق، ماوراءالنهر، خراسان، اصفهان، آذربایجان، فارس و نقاط دیگر به آنجا می‌آوردند. از سوی دیگر، برخی کاروان‌ها، کالاهای تخلیه شده متعلق به کشتی‌های مصر، هند، عمان، بحرین و سواحل آفریقا را به قمادین حمل می‌کردند و مبادله نهایی کالاها در قمادین صورت می‌گرفت (خیراندیش و خلیفه، ۱۳۸۶: ۸۲). همچنین، قمادین جیرفت، مقصد بخشی از کالاهای صادراتی چین به بنادر خلیج فارس و مراکز تجاری جنوب ایران بود. صادرات این کالاها به صورت عمده از بندر کانتون چین صورت می‌گرفت. در میان این محصولات، ظروف چینی و ابریشم چین شهرت جهانی داشت (یحیایی، ۱۳۸۷: ۱۰۳). بنادر هندوستان نیز در میانه راه بازرگانی چین - ایران - سواحل آفریقا، به مرکزی برای داد و ستد بازرگانان تبدیل شده بودند (همان: ۱۰۴). بنابراین، کالاهای ذخیره‌شده در قمادین، توسط بازرگانان داخلی و خارجی در یک شبکه بازرگانی دوربرد و جهانی توزیع می‌شد و به مقاصد تجاری شرق و غرب صادر می‌شد.

برای نمونه، محصولاتمانند حنا، نیل، زیره، خرما، نیشکر، عطر گل سرخ و نرگس از این مرکز و از طریق شاهراه هرمز به نقاط دیگر صادر می‌شد (عباسی و امیری، ۱۳۹۰: ۳۰۸). اگر چه مسیر بازرگانی هرمز - جیرفت، قبل از شکل‌گیری قمادین توسعه یافته بود و در سده‌های سوم و چهارم هجری، محصولات زیادی از آن صادر می‌شد، اما باید توجه داشت که شکل‌گیری قمادین نیز ناشی از افزایش حجم تجارت در شبکه بازرگانی بین‌المللی بود. به بیان دیگر، توسعه صادرات در سده‌های

سوم و چهارم هجری در جیرفت، پیش‌زمینه‌ای برای شکل‌گیری و توسعه قُمادین بود. منابع تاریخی زیادی به صادرات جیرفت در سده‌های سوم و چهارم هجری اشاره داشته‌اند و بر پایه این منابع، ناحیه جیرفت همواره از مطلوبیت نسبی از نظر تولید و توزیع محصولات زراعی و باغی و معدنی برخوردار بود. به‌ویژه آنکه به دلیل وضعیت اقلیمی و عوارض جغرافیایی، اغلب محصولات گرمسیری و سردسیری در جیرفت تولید می‌شد. اصطخری اشاره کرده که «هر چه در گرمسیر و سردسیر بود آنجا (جیرفت) یابند، چنان‌که در یک وقت، برف و رطب و جوز (گردو) و ترنج به هم باشد» (اصطخری، ۱۳۴۰: ۱۴۳). مقدسی نیز به فرآورده‌های متضاد در جیرفت اشاره کرده (مقدسی، ۱۳۶۱: ۶۸۲) و از گردو، میوه‌های تازه و خشک، زیره و نیل به‌عنوان محصولات صادراتی نام برده است (همان: ۶۸۰ و ۶۹۳). یعقوبی به خرما و فراوان در جیرفت اشاره کرده (یعقوبی، ۱۳۸۱: ۵۱) و ابن حوقل نیز افزون بر محصولات فوق، به صادرات ذرت اشاره کرده است (ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۷۷).

تداوم و توسعه صادرات این محصولات، پس از شکل‌گیری قُمادین نیز در منابع تاریخی انعکاس یافته است. شریف ادیسی در اوایل سده ششم هجری، به کشت و زرع فراوان در جیرفت اشاره کرده و محصولات مهم جیرفت را رطب، جوز (گردو)، ترنج، انگور و خرما ذکر کرده است (ادیسی، ۱۴۰۹: ۴۳۴). مارکوپولو در سده هفتم هجری، از گندم و برنج و سایر حبوبات، انار، به و میوه‌های متنوع دیگر به‌عنوان محصولات مهم صادراتی کاماندو (قُمادین) در زمان آبادانی‌اش نام برده است (Marco Polo, 1914: 58). ابوالفداء در اواخر سده هفتم هجری، صادرات جیرفت را خرما و اترج (ترنج) دانسته و جیرفت را مقصد بازرگانان معرفی نموده است (ابوالفداء، ۱۳۴۹: ۳۸۳). افزون بر محصولات کشاورزی و باغی، برخی از منابع و مواد معدنی به‌عنوان ماده خام از مبداء جیرفت و قُمادین صادر می‌شدند. قبل از شکل‌گیری قُمادین، آهن و نقره (اصطخری، ۱۳۴۰: ۱۴۲؛ ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۷۶)، سنگ توتیا (مقدسی، ۱۳۶۱: ۶۹۳-۶۹۴)، زر، سیم، مس، سرب و سنگ مغناطیس (حدودالعالم، ۱۳۶۲: ۳۱ و ۱۲۶) از جمله موادی بودند که به‌واسطه فعالیت بازرگانان داخلی و خارجی از این منطقه صادر می‌شدند. همچنین، کانی‌های طبیعی مانند فیروزه، عقیق و احتمالاً سنگ لاجورد نیز در کوه‌های بلند جیرفت استخراج می‌شد (رازانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۳۳). بررسی نام آبادی‌های پیرامون جیرفت نیز فرضیه‌هایی را درباره سابقه معدن‌کاری و تجارت مبتنی بر آن، در این ناحیه پیش می‌کشد. از جمله نام‌های زارچو، دوزرک کوه، جوزرگان، زرین خون، مسکون (مس کان؟) که عمدتاً در شمال شرقی، شمال و شمال غربی جیرفت در نواحی کوهستانی با رخنمون‌های معدنی واقع شده‌اند (مؤمن‌زاده و فرجاد باستانی، ۱۳۶۹: ۲۶۲). به نظر می‌رسد

استخراج این معادن و تجارت و ثروت مبتنی بر آن نیز از عوامل توجه بازرگانان خارجی به ناحیه جیرفت و شکل‌گیری قمادین بود و با توجه به رونق قمادین از سده پنجم هجری به بعد، احتمالاً استخراج و فرآوری این منابع تا پایان حیات قمادین تداوم داشت. برای نمونه، شریف ادیسی در سده ششم هجری، به معادن آهن باکیفیت در جیرفت و محصولات فراوان آن اشاره کرده است (ادیسی، ۱۴۰۹: ۴۴۲).

شاخص امنیت

شهرهای ایالت کرمان از سده پنجم تا هفتم هجری در دوره چهار نفر از سلاطین سلجوقی کرمان یعنی ملک قاوورد، ارسلان‌شاه، ملک محمد و طغرل‌شاه و همچنین در زمان ملک دینار غز، براق حاجب قراختائی و ترخان خاتون قراختائی سطح بالایی از امنیت را تجربه کرده‌اند. اقدامات ملک قاوورد سلجوقی در نیمه سده پنجم هجری، امنیت فراوان در راه‌های ارتباطی ایالت کرمان به‌ویژه راه‌های منتهی به جیرفت را در پی داشت. از جمله این اقدامات، قتل بزرگان قوم سرکش قفص یا کوفچ (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۵۶: ۱۲۳)، تسلط بر سرزمین عمان و خلیج فارس (خییسی، ۱۳۷۳: ۹)، انتخاب جیرفت به‌عنوان پایتخت زمستانی، توسعه مسیر تجاری خلیج فارس به جیرفت و ساخت کاروانسراها و بناهای میان‌راهی در آن (بارتولد، ۱۳۰۸: ۱۹۶) بود. امنیت راه‌های ارتباطی ایالت کرمان و امنیت قمادین در کنار جیرفت در زمان حکومت ۴۲ ساله ارسلان‌شاه اول نیز تداوم یافت و کاروان‌های بازرگانان خارجی، مسیر تردد و تجارت خود را در میان سرزمین‌های شرق و غرب از طریق سواحل کرمان تنظیم می‌کردند (روستا و محمدی، ۱۳۹۴: ۱۲۵). منظور از سواحل کرمان، بندر هرمز است و راه ارتباطی هرمز - کرمان از قمادین جیرفت می‌گذشت. زیرا ایالت کرمان در این زمان، تا سواحل شمالی خلیج فارس بود و هرمز (میناب امروزی)، بندر کرمان محسوب می‌شد (لسترنج، ۱۳۸۳: ۳۴۱). در زمان حکومت ۱۵ ساله ملک محمد سلجوقی نیز امنیت فوق‌العاده‌ای در راه‌های بازرگانی حاکم بود (روستا و محمدی، ۱۳۹۴: ۱۲۵) و این امنیت در دوره حکومت ۱۲ ساله طغرل‌شاه نیز به واسطه حضور اتابک کاردانی مانند خواجه اتابک علاء‌الدین بوزقش در سراسر قلمرو سلاجقه کرمان تداوم یافت (همان: ۱۲۶). در تمام این دوران، اهمیت و امنیت قمادین به حدی بود که کاروان‌هایی با سیصد تا چهارصد بار شتر همواره از مسیر هرمز - جیرفت به قمادین وارد می‌شدند (خییسی، ۱۳۷۳: دوازده).

اگرچه امنیت قُمادین و راه‌های بازرگانی منتهی به آن، در نیمه دوم سده ششم هجری تحت تأثیر لشکرکشی‌ها و حملات بهرامشاه و ایبک دراز و غزها (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۶۹؛ خبیصی، ۱۳۷۳: ۶۲، ۱۱۱، ۱۲۹) به مخاطره افتاد، اما دوره ملک دینار غز با آرامش سپری شد (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۱۸) و جیرفت در این دوره به‌عنوان دارالملک کرمان و «جبهه اربعه آشهر» شناخته می‌شد (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۵۶: ۱۲۶). با آغاز حکومت قراختائیان در کرمان، امنیت به نواحی جیرفت و قُمادین بازگشت. به‌ویژه در دوره حکومت طولانی ترکان خاتون که یکی از دوره‌های درخشان تاریخ کرمان بود، امنیت زیادی در نواحی و راه‌های بازرگانی کرمان ایجاد شد و شرایط برای رشد اقتصادی و توسعه تجارت در این ایالت هموارتر از قبل شد (عباسی و امیری، ۱۳۹۰: ۳۰۵). در نیمه سده هفتم هجری، قُمادین هسته مرکزی شهری در ناحیه جیرفت محسوب می‌شد و استحکام حصار آن، امنیت بالایی را برای ساکنان در پی داشت و بنابر کتاب تاریخ شاهی، این حصار مانع تسلط نکوداریان بر شهر شد (رک. تاریخ شاهی، ۲۵۳۵: ۲۶۸). به‌احتمال این حصار، همان حصار بود که به گفته منشی کرمانی در اوایل سده هفتم هجری، به دستور امیر قطب‌الدین مبارز یکی از حکام شبانکاره ساخته شده بود (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۲۲-۲۳). امنیت قُمادین و راه تجاری آن در زمان قراختائیان در سده هفتم هجری، به دلیل روابط دوستانه براق حاجب قراختائی با ملوک هرمز بود و در دوره حکومت ترخان خاتون قراختائی نیز این امنیت تداوم یافت. در این دوره، بازرگانی در کرمان و نواحی جیرفت رونق داشت و محصولات زیادی به نواحی دیگر صادر می‌شد (قزوینی، ۱۳۷۳: ۳۰۳ و ۲۳۶).

شاخص راهبرد و نگرش حاکمان به بازرگانی دوربرد

به نظر می‌رسد یکی دیگر از عوامل توسعه بازرگانی دوربرد در ایالت کرمان و تمرکز انبار کالاها در قُمادین جیرفت، رویکرد سلاطین سلجوقی کرمان به تجارت خارجی و حمایت آنها از این مسئله بود. خراسان، ماوراءالنهر، کرمان و ایالت جبال از حوزه‌های مهم تجاری دوره سلجوقی بودند. اما کرمان بر خلاف خراسان و ماوراءالنهر و جبال، دارای سابقه قابل توجه در برخورداری از مرکزیت سیاسی و موقعیت تجاری نبود و مطرح شدن کرمان به‌عنوان یکی از مراکز مهم تجاری دوره سلجوقی، مرهون شکل‌گیری حکومت نیمه‌مستقل سلجوقیان کرمان و حمایت‌های گسترده ملوک سلجوقی کرمان از تجارت و بازرگانی در این ناحیه بود (صدقی، ۱۳۸۷: ۶۸). در پی این حمایت‌ها، تجارت علاوه بر دارالملک بردسیر (شهر امروزی کرمان)، در نواحی جنوبی یا «گرمسیرات» از

جمله قمادین جیرفت توسعه یافت و قمادین به مرکز تجارت مسافره (تجارت خارجی و دوربرد) در ایالت کرمان تبدیل شد (همان: ۶۹). برای نمونه، ملک قاوورد سلجوقی، زیرساخت‌های عمرانی و اقتصادی شهرهای کرمان را تقویت نمود، مسیر تجاری هرمز - جیرفت را بازسازی کرد و تسهیلاتی را برای کاروانیان و نظارت بر این مسیر ایجاد کرد که شامل کاروانسراها و سایر بناهای میان‌راهی بود (بارتولد، ۱۳۰۸: ۱۹۶). او برای حمایت از تجارت و مبادلات پولی، تلاش زیادی برای حفظ عیار نقدی مسکوکات نمود. چنان‌که به گفته افضل‌الدین کرمانی: «در مدت بیست و چهار سال که پادشاه بود، [زر] نیم ذره در نقد او زیادت و نقصان نرفت [و این ساعت نقد قاوردی بر همه نقود راجح است]» (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۲۶: ۴). اگرچه سلجوقیان، از همان ابتدای تشکیل حکومت متوجه جایگاه اقتصاد پولی و قدرت نهفته در آن شدند و با تأسیس ضرابخانه‌ها و ضرب انواع سکه‌ها، برای به دست گرفتن اهرم‌های قدرت اقتصادی در سرزمین‌های مفتوحه و به راه انداختن جریان پول در مبادلات اقتصادی اقدام کردند، اما آنها قدرت خود را نه بر مبنای مشارکت مستقیم در تجارت، بلکه بر اساس تسلط بر مراکز شهری و تجاری و بهره‌مندی از عواید مالیاتی حاصل از حوزه‌های تجارت و زراعت شکل دادند. آنها پیش از آنکه در نقش تجار بزرگ مطرح باشند، فرماندهان نظامی و حکام سیاسی بودند و به ایجاد برخی امکانات و شرایط برای تسهیل امر تجارت و حمایت از کاروان‌های تجاری اقدام نمودند (صدقی، ۱۳۸۷: ۶۳). بنابراین، طبقه بازرگانان به‌ویژه بازرگانان بزرگ، به اصلی‌ترین اهرم‌های اقتصادی در بازرگانی دوربرد در زمان سلجوقیان کرمان تبدیل شدند و از زمان ملک قاوورد تا هنگام مرگ طغرل، همواره از حمایت و توجه سلاطین سلجوقی برخوردار بودند. این بازرگانان، نقش مهمی در مدیریت بازارهای داخلی و خارجی داشتند.

شاخص مدیریت بازار

مهارت‌های مدیریتی، تخصصی و فنی نقش بسیار مهمی در توسعه منطقه‌ای دارند. به دلیل تفاوت‌های فرهنگی، مردم در برخی جوامع باهوش‌تر، توانمندتر و مبتکرتر از سایر جوامع هستند و توسعه اقتصادی و منطقه‌ای در میان این جوامع بیشتر رخ می‌دهد (Higgins and Savoie, 1997: 19). در منابع زیادی به شمار فراوان و نبوغ بازرگانان ایرانی در سرزمین‌های شرق و غرب اشاره شده است. تجار ایرانی به همراه بازرگانان عرب، داد و ستد گسترده‌ای در بندر خانقویا کانتون چین داشتند و جمعیت قابل توجه و متمایزی را در این شهر تشکیل می‌دادند (یحیایی، ۱۳۸۷: ۱۰۱) چینی‌ها به کشتی‌های تجاری اقیانوس‌پیما و بزرگی که از خلیج فارس به چین می‌رفتند، «پو» یا «پو

شانگ» می‌گفتند. این کشتی‌ها، علاوه بر ظرفیت بالا برای جابجایی کالا، ظرفیت چهارصد نفر سرنشین شامل بازرگانان، دریانوردان و ملوانان را داشتند و اغلب به صورت دسته جمعی به چین سفر می‌کردند (خلیفه، ۱۳۸۷: ۵). تأسیس اداره «امور تجارت دریایی» در سده پنجم هجری در چین، نقش مهمی در توسعه تجارت خارجی چین داشت. نکته مهم اینکه برخی از مهم‌ترین افراد در امور تجارت خارجی سده‌های ۵ و ۶ هجری در چین، به احتمال زیاد ایرانیان بودند (همان: ۸). مثلاً از بازرگانی به نام عبدالحسین ساکن چین نام برده شده که در سال ۵۳۱ هجری به دلیل نقش کلیدی‌اش در تجارت خارجی چین، از طرف دولت سونگ پادشاه دریافت کرده بود. او صاحب تعدادی کشتی تجاری غول‌پیکر بود (همان: ۹). این بازرگانان ایرانی تبار، همه امکانات بازرگانی دوربرد و بین‌المللی را در اختیار داشتند و همچون شرکت‌های تجاری بزرگ امروزی عمل می‌کردند (همان: ۹-۱۰). از سوی دیگر، بازرگانان چینی زیادی نیز در خلیج فارس حضور داشتند (خیراندیش و خلیفه، ۱۳۸۶: ۷۶). بنابراین، با توجه به پیشینه ایرانیان به‌ویژه بازرگانان جنوب ایران و شناخت آنها از امور بازرگانی دوربرد و رابطه آنها با بازرگانان خارجی، می‌توان پنداشت که بازرگانان ساکن در قُمادین نیز شناخت دقیقی از انواع بازارها در سیستم تجاری و مسائل مدیریت بازرگانی داشتند. اگر بر پایه نظریه‌های اقتصادی و بازاریابی امروزی، انواع بازار شامل «بازار بالقوه^۱»، «بازار آماده یا ممکن^۲»، «بازار آماده واجد شرایط^۳»، «بازار هدف^۴» و «بازار تحت نفوذ^۵» دانسته شود (بزرگ‌زاده و قدردان، ۱۳۹۱: ۱۶-۱۷) می‌توان گفت بازرگانان قُمادین با شناخت دقیق بازار هدف و بازار تحت نفوذ، دامنه بازار تحت نفوذ را افزایش دادند. بازار تحت نفوذ به معنای آن بخش از بازار هدف است که کالا یا خدمات را تهیه کرده‌اند. بازار هدف، بخشی از بازار آماده و واجد شرایط است که فروشنده، قصد ارائه کالا یا خدمات را به آنها دارد (همان: ۱۷). بنابراین، بازار هدف، شامل افراد و گروه‌هایی است که به کالا یا خدمات بازرگان مستقر در یک مرکز تجاری مانند قُمادین نیاز دارند. اما بنا به دلایل مختلف می‌توانند کالاها و خدمات مورد نیاز خود را از مراکز یا بازرگانان دیگر نیز تهیه کنند. به نظر می‌رسد افزایش سهم بازار و بازارهای هدف که به طور سلسله‌مراتبی وابسته به انواع دیگر بازار بود، منجر به رشد و گسترش مرکز تجاری در قُمادین شده بود. بر این اساس، در فهرست مقاصد تجاری بازرگانان

1 Potential Market

2 Available Market

3 Qualified Available Market

4 Target Market

5 Penetrated Market

قمادین، همواره نام سرزمین‌های زیادی از چین تا سواحل آفریقا و آسیای صغیر و اروپا برده شده است.

برآیند

محلّه قمداین در حاشیه شهر اسلامی جیرفت، محل سکونت بازرگانان خارجی و انبار کالاهای نفیس بود و به‌عنوان یک مرکز تجاری مهم، در نظام توزیع و تبادل کالاها نقش داشت. بر پایه تئوری‌های توسعه منطقه‌ای، متغیرهایی مانند متغیرهای «فضایی، مکانی، زمانی و توزیعی» یا عواملی مانند «خصوصیات محیط فیزیکی، منابع طبیعی، شرایط اکولوژیکی و فرهنگ و فضای اجتماعی» یا «رویکرد نهادهای سیاسی و سیاست‌های منطقه‌ای، افراد ماهر و صلاحیت‌های اجتماعی، هزینه‌های تولید و تراکم جمعیت» بر توسعه اقتصادی و اجتماعی یک ناحیه اثرگذار هستند. جمع‌بندی عوامل فوق و تطبیق آنها با شرایط و وضعیت قمداین در سده‌های پنجم تا هفتم هجری نشان می‌دهد در توسعه قمداین و انتخاب آن به‌عنوان انبار کالاهای شرق و غرب نیز پنج شاخص «مکان و فضا»، «امنیت»، «مطلوبیت تولید و ذخیره‌سازی»، «راهبرد حاکمان» و «مدیریت بازار» اثرگذار بوده‌اند.

از منظر مکانی و فضایی و با توجه به ویژگی‌های ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک، قمداین و جیرفت در کنار هم در سده پنجم تا هفتم هجری به‌عنوان یک شهر میانی در سلسله‌مراتب سکونتگاهی ایالت کرمان توسعه یافتند. شهرهای میانی در فرایند توسعه و ایجاد تعادل میان نواحی، نقش کلیدی دارند و به «خوداتکایی فضایی» می‌رسند. توسعه قمداین در حد فاصل کرسی کرمان و بنادر هرمز و تیس، به دلیل فاصله آن با شهرهای مادر یعنی کرمان و هرمز و تیس بود. آستانه دسترسی و حوزه نفوذ شهرهای مادر، توان پوشش قمداین و نواحی جیرفت را نداشت. افزون بر این، فاصله میان قمداین و بندر هرمز (دریا) بیش از ۴۵ فرسخ (حدود ۲۶۰ کیلومتر) بود و در این مسیر، شهرهایی از جمله رودبار، منوجان، جغین و رودان، نقش و جایگاه قمداین را به دست نیاوردند یا در نظام سلسله‌مراتبی شهرهای ایالت کرمان، در سلسله مراتب پایین‌تری قرار داشتند.

افزون بر این، حضور بازرگانان خارجی و شکل‌گیری انبار کالاهای نفیس در قمداین سبب شد این محلّه از منظر ژئواکونومی، در میان بنادر و شهرهای تجاری جنوب ایران به مهم‌ترین بارانداز پس کرانه‌ای در سواحل شمالی خلیج فارس و یک مرکز بازرگانی دوربرد تبدیل شود. همچنین سه اصل اکولوژیکی - اجتماعی «تنوع»، «تمرکز» و «تعادل» نیز به‌عنوان سه مفهوم اساسی در توسعه

منطقه‌ای با وضعیت قُمادین و جیرفت در سده‌های میانی اسلامی مطابقت دارد. همچنین، بر پایه نظریه‌های اقتصادی و بازاریابی، تجارت پرسود در قُمادین ناشی از دو عامل بود: نخست، پیشینه و تخصص بازرگانان جنوب ایران و شناخت دقیق آنها از بازارهای پنج‌گانه بالقوه، آماده، آماده و اجد شرایط، هدف و تحت نفوذ؛ دوم، آگاهی از توانمندی‌های داخلی و مدیریت صحیح منابع بومی.

سپاسگزاری

نگارنده از دکتر علی شهدادی و دکتر امین دهقانی به دلیل مشاوره‌ها و همکاری در تهیه منابع نظریات توسعه منطقه‌ای سپاسگزار است.

کتاب‌نامه

الف) فارسی

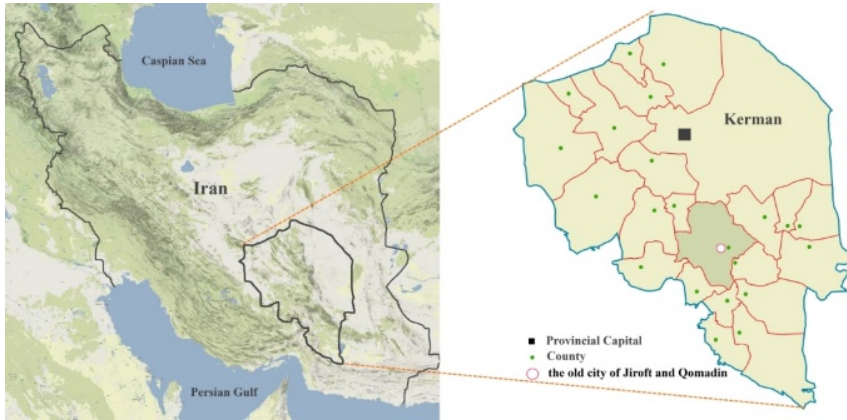
- آسایش، حسین. (۱۳۸۱). اصول و روش‌های برنامه‌ریزی روستایی، چاپ پنجم، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور.
- ابن‌حوقل. (۱۳۴۵). صوره الارض، ترجمه جعفر شعار، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- ابوالفداء. (۱۳۴۹). تقویم البلدان، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران.
- ادریسی، محمد بن محمد (شریف). (۱۴۰۹). نزهة المشتاق فی اختراق الآفاق، جلد ۱، بیروت: عالم الکتب.
- اصطخری، ابواسحاق ابراهیم. (۱۳۴۰). مسالک و ممالک، به کوشش ایرج افشار، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- افضل‌الدین کرمانی، احمد بن حامد. (۱۳۵۶). عقد العلی للموقف الاعلی، تصحیح علی محمد عامری، تهران، روزبهان.
- افضل‌الدین کرمانی، احمد بن حامد. (۱۳۲۶). تاریخ افضل (بدائع الزمان فی وقایع کرمان)، ترجمه مهدی بیانی، تهران، دانشگاه تهران.
- امیرحاجلو، سعید. (۱۳۹۳). «تبیین نقش متغیرهای بوم‌شناسی در حیات شهر اسلامی جیرفت»، فصلنامه پژوهش - های باستان‌شناسی ایران، دوره ۴، شماره ۷: ۱۷۵-۱۹۴.
- بارتولد، ویلادیمیر. (۱۳۰۸). تذکره جغرافیای تاریخی ایران، ترجمه حمزه سردادور، تهران، چاپ اتحادیه.
- بزرگ‌زاده، علیرضا؛ قردان، حمید. ۱۳۹۱. بازاریابی، تهران، فرهنگ سبز.
- تاریخ شاهی قراختائیان. (۲۵۳۵). به اهتمام و تصحیح محمدابراهیم باستانی پاریزی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران.
- جمعه‌پور، محمود. (۱۳۹۲). «تحلیل سطح توسعه منطقه‌ای و عدم تعادل نواحی در استان تهران با تأکید بر نقش شهرهای کوچک و میانی»، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۶۱: ۱۱۱-۱۴۳.
- چوبک، حمیده. (۱۳۹۱). «سفالینه‌های دوران اسلامی شهر کهن جیرفت»، مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۴، شماره ۱ (شماره پیاپی ۵): ۸۳-۱۱۲.
- چوبک، حمیده. (۱۳۸۳). تسلسل فرهنگی جازموریان - شهر قدیم جیرفت در دوره اسلامی، رساله دکتری باستان‌شناسی، به راهنمایی دکتر محمدیوسف کیانی، دانشگاه تربیت مدرس.

- چریک، حمیده؛ کیانی، محمدیوسف. (۱۳۸۳). «حوزه فرهنگی جازموریان در بررسی‌های باستان‌شناسی ایران»، فصلنامه مدرس علوم انسانی، شماره ۳۵: ۳۱-۶۸.
- حدود العالم من المشرق الی المغرب. (۱۳۶۲). به کوشش منوچهر ستوده، تهران، طهوری.
- خبیصی، محمد ابراهیم. (۱۳۷۳). سلجوقیان و غز در کرمان، مقدمه و تصحیح و تحشیه باستانی پاریزی، تهران، کوروش.
- خیراندیش، عبدالرسول؛ خلیفه، مجتبی. (۱۳۸۶). «تجارت دریایی ایران در دوره سلجوقی، سده‌های ۵ و ۶ هجری (با تأکید بر نقش بندر تیز)»، فصلنامه علوم انسانی، شماره ۶۵: ۷۱-۹۲.
- رازانی، مهدی؛ امامی، سیدمحمدامین؛ عابد اصفهانی، عباس. (۱۳۸۸). «نگاهی به نویافته‌های باستان‌شناسی جیرفت»، دوفصلنامه دانش و مرمت میراث فرهنگی، سال ۵، شماره ۳ (شماره پیاپی ۴): ۲۹-۴۰.
- روستا، جمشید؛ محمدی، الهام. (۱۳۹۴). «تحلیل وضعیت تجارت و راه‌های تجاری کرمان در دوران حاکمیت سلجوقیان (۴۳۳ تا ۵۸۳ ق)»، پژوهش‌های تاریخی، شماره ۲۷: ۱۱۹-۱۳۵.
- شهسواری، میثم. (۱۳۹۸). «تأملی در مفهوم جغرافیایی ایالت و شهر جیرفت در دوران اسلامی؛ از سده‌های نخستین تا اوایل سده هشتم هجری»، فصلنامه تاریخ اسلام و ایران، سال ۲۹، شماره ۴۲ (پیاپی ۱۳۲): ۷۹-۱۰۰.
- صدقی، ناصر. (۱۳۸۷). «بررسی وضعیت تجارت مسافره در ایران عصر سلجوقی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، شماره ۵۳: ۵۹-۸۰.
- عباسی، جواد؛ امیری، لیلا. (۱۳۹۰). «تجارت کرمان از سده ششم تا هشتم ه. ق با تأکید بر جایگاه جیرفت»، مطالعات ایرانی، سال ۱۰، شماره ۱۹: ۳۰۱-۳۲۰.
- قزوینی، زکریا بن محمد محمود. (۱۳۷۳). آثار البلاد و اخبار العباد، ترجمه جهانگیر میرزا قاجار، تصحیح میرهاشم محدث، تهران، امیرکبیر.
- لسترنج، گای. (۱۳۸۳). جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی، ترجمه محمود عرفان، چاپ ششم، تهران، علمی و فرهنگی.
- مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد. (۱۳۶۱). احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، ترجمه علینقی منزوی، تهران، شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.
- منشی کرمانی، ناصرالدین. (۱۳۶۲). سمط العلی للحضرة العلیا، تهران، اقبال.
- موحد، علی؛ مسعودی راد، ماندانا. (۱۳۸۸). «بررسی نقش و کارکرد شهرهای میانی در توسعه اقتصاد منطقه‌ای»، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۲: ۱۲۵-۱۴۵.
- موسوی حاجی، سیدرسول؛ شهسواری، میثم. (۱۳۹۲). «شهر قدیم جیرفت: توضیحی برای روند و چرایی متروک شدن آن با نگاهی به شهر جدید جیرفت»، پژوهشنامه خراسان بزرگ، شماره ۱۱: ۶۵-۷۷.
- مؤمن‌زاده، مرتضی؛ فرجاد باستانی، محسن. (۱۳۶۹). «مروری بر آثار معدنکاری باستانی در خطه کرمان»، مجموعه مقالات کرمان‌شناسی، به کوشش محمدعلی گلاب‌زاده، کرمان: مرکز کرمان‌شناسی.
- یعقوبی، احمد بن ابی‌یعقوب. (۱۳۸۱). البلدان، ترجمه محمد ابراهیم آیتی، چاپ چهارم، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.

یحیایی، داوود. (۱۳۸۷). «بازرگانی دریایی سیراف در سده‌های نخستین اسلامی»، تاریخ و تمدن اسلامی، شماره ۷: ۸۹-۱۱۲.

ب) نافرسی

- Dewar, David; Todes, Alison; Watson, Vanessa. 2018. *Regional Development and Settlement Policy*, Routledge Library Editions; Urban and Regional Economics, Routledge.
- Higgins, Benjamin; Savoie, Donald. 1997. *Regional Development Theories and Their Application*, New York: Routledge.
- Johnson, Thomas, G. 1993. The Dimensions of Regional Economic Development Theory, *The Review of regional studies*, Southern Regional Science Association, vol. 24 (2): 119-126.
- Illeris, Sven. 1993. "An Inductive Theory of Regional Development", *the journal of the RSAI* 72, 2: 113-134.
- Marko Polo. 1914. *The Travels of Marco Polo the Venetian*, Published by J. M. Dent Sons, London.
- Pike, Andy; Rodriguez-Pose, Andres; Tomaney, John. 2017. *Handbook of Local and Regional Development*, London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Polese, Mario. 1999. "From Regional Development to Local Development: on the Life, Death and Rebirth of Regional Science as a Policy Relevant Science", *Canadian Journal of Regional Science*, vol. 22. Issue 3: 299-314.

نقشه ۱. موقعیت شهر قدیم جیرفت و قمادین در استان کرمان و ایران (نگارنده، ۱۳۹۸)

تصویر ۱. عکس ماهواره‌ای قمادین، شهر اسلامی جیرفت و شهر امروزی جیرفت (Google Earth)

تصویر ۲. راست: محوطه قمادین بعد از توسعه روستاهای نارجو و رهجرد (Google Earth, 2019)

چپ: محوطه قمادین قبل از تخریبها (Google Earth, 2002)

تصویر ۳. گونه‌های سفال لعابدار صدر اسلام تا سده هفتم هجری از قُمادین (نگارنده، ۱۳۹۸)

تصویر ۴. گونه سفال قالب‌زده بدون لعاب از قُمادین (نگارنده، ۱۳۹۸)

Introducing and Analyzing a Collection of New Rock Motifs around the Villages of Chalmar, Lak and Shorjeh in Buin Zahra city, Qazvin province Nasser Aminikhah, Farzad Mafi, Farhad Fatahi	147
Eastern Iran during Iron Age Ali Akbar Vahdati	165
Interaction of Climate Gods of Urartu and Ancient Near East Maryam Dara	221
Representation of Royal Splendor at Iranian Ancient Art, a Legacy of Mesopotamian Artistic Traditions Maryam Kashmiri	231
Pedestal of Tol Darvazeh Jolodar Site, Clue from Achaemenid Columned Structure at Arsanjan Ebrahim Roostaei, Behzad Hosseini Sarbisheh	257
Introduction and Analysis of Seal Impressions from Tal Gerdooha, Eqlid Hamed Molaei Kordshooli, Alireza Jafari Zand	271
Rebuilding the Defeat of Khosrwparris Troops in Northern Iraq, Relying on Sulaimaniyah Castle Exploration Bryar SanAhmed, Esmaeil salimi	287
Archaeological Survey of Part of Relation Axis of Khuzistan to Western Iran during Sassanid and Early Islamic periods: "Tang-i-Si Peleh", Luristan Javad Neiestani, Yunes Yoosefvand	305
Study of Medieval Islamic Castles in South Khorasan - Ferdows Mount Castle Mohammad Farjami, Ali Asghar Mahmoodi Nasab	323
Qomadin Quarter at Islamic Jiroft and Problem of Long Range Commerce Saeid Amir Hajlou	343
Assessing the Intercultural Similarities of Iran and Syria Based on Studies of Pottery of the Middle Ages Hosein Sedighian, Majid Montazae Zohouri	365
New Finding Luster Tiles from Qaleh Dokhtar, Kerman Reza Riahyan	387
Introducing and Analyzing the Geometric Motifs of the Findings of the Islamic Era of Gypsum from the Frame of Mazandaran Haniyeh Hosein Nia, Hasan Hashemi, Seyed Rasoul Mousavi Haji, Mehdi Abedini Araghi	403
Case Study and Structural Comparison of Caucasian and Iranian Qama (Kindjal) in the Safavid Era Accordind to C.I.M Collections Majid Hajitabar, Mitra Haji	413

Contents

English Articles

Common Features of Nakhchivan and Urmia Basin Neolithic Culture Zeyneb Guliyeva	31
Nakhchivan Branch of Azerbaijani National Academy of Sciences Veli Bakhshaliyev	45
Relations of The Gizgala Painted Pottery with Urmia Basin Turan Hashimova	61
Relations of Middle Bronze Age Painted Pottery Culture of Nakhchivan with the Urmia Basin Fizza Gulieva	71
Iron Age Short Bronze Sword in Iran, Mesopotamia and around the Persian Gulf: an Analysis of the Dispersion and Evolution Narges Bayani	79
Monuments and Memory at Pasargadae Jacob Marc Stavis	109
Glazed Parthian Pottery as Luxury Goods from a Roman Fortress on the Middle Euphrates' area during the II-III cent. AD. Giacomo M. Tabita	149
Life on the Great Wall of Gorgan: excavations of Sasanian barracks in Fort 2 Eberhard W. Sauer, Jebrael Nokandeh and Hamid Omrani Rekavandi	169
Lost and Found: The Tiles of the Pir-i Bakran Mausoleum (1298-1313, Linjan, Isfahan) Ana Marija Grbanovic	181

Persian Articles

Analysis and Assessment of Neolithization Theories of Iran Seyyed Kamal Asadi, Rahmat Abbasnejad Seresty	13
Machelak Tappeh, A new area of Neolithic pottery era in Gorgan plain Habib olah Rezai, Seyed Meghdad Mirmosavi	37
The Effect of Copper Ore Smelting on Regional Interactions in the Central Plateau of Iran in the Middle of the Fifth Millennium BCE Rahmat Abbasnejad Seresty	49
Interaction of Chalcolithic Societies of Chaharmahal- O Bakhtiari with Neighboring Regions Mahdi Alirezazadeh, Mahmoud Heidarian, Alireza Khosrowzadeh	69
Settlement Patterns of Middle Chalcolithic Sites in Highland Zagros: A Case Study Laran County, Chaharmahal and Bakhtiari Province Mohsen Heydari Dastenaee, Aliasghar Nowroozi	89
Defining Area and Territory of Qaleh Kharabeh Tepe, Azna, and Feasibility Study to make an Archaeological Site-Museum Behzad Hoseini Sarbisheh	101
Investigating the Changes of Sistan and its Cultural Interactions with other Regions during the Bronze Age Javad Alaei Moghadam, Reza Mehrafarin, Seyed Rasoul Mousavi Haji	131

Aryarmana Publications has started its activities in 2016 and aims in publishing the valuable compilation and translation works of Iranian and foreigner researchers in the wide range of Iranian studies including archaeology, history, culture and ancient languages. We seek to construct a broad understanding of Iran's invaluable history and superb culture through publishing the richest resources in this field. Given the long standing and profound cultural links and origins between Iran and the world from the ancient millenniums and the recent attempts to break these links and origins, Aryarmana Publication felt the necessity of extending the valuable resources of researches and translations regarding Greater Persia or Cultural Iran as its first priority. We hope to strengthen the universal links among the Iranian and those interested in Iran and the greater Persia and its culture through the cultural products of Aryarmana publications.

CONCESSIONAIRE & CHAIRMAN

Dr Shahin Aryamanesh

| Tissaphernes Archaeological Research Group |

EDITORIAL BOARD

| Dr Seyyed Mansour Seyyed Sajjadi (IsMEO) | Esmail Yaghmaei (Iran Cultural Heritage, Handcrafts and Tourism Organization) | Dr Seyyed Mehdi Mousavi (Tarbiyat Modares University) | Dr Mohammad Ebrahim Zarei (Boali Sina of Hamedan University) | Dr Sajjad Alibeygi (Kermanshah University) | Dr Hamid Reza Vali Pour (Shahid Beheshei University) | Dr Saeid Amirhajloo (Jiroft University) | Dr Cyrus Nasrollah Zadeh (Institute for humanities and cultural studies) | Dr Reza Mehr Afarin (Mazandaran University) | Dr Farzaneh Goshtasb (Institute for humanities and cultural studies) | Houshang Rostami (Tissaphernes Archaeological Research Group) |

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior permission in writing, from the publisher.

| Website: www.aryaramna.ir |
| E-mail: info@aryaramna.ir | aryaramna@hotmail.com |
| Address: Iran - Tehran- P.O. Box: 14515-569 |
| (+98) 9395969466 |

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY: CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINUITY AND DISRUPTION

Edited by
Dr Seyed Mehdi Mousavi
Dr Shahin Aryamanesh
Dr Majid Montazer Zohouri
Dr Morteza Khanipour

978-622-97183-2-2

| PUBLISHED IN PERSIA |

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL
CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY:
CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINIUIY AND DISRUPTION

Edited by
Dr Seyed Mehdi Mousavi
Dr Shahin Aryamanesh
Dr Majid Montazer Zohouri
Dr Morteza Khanipour

with contribution
Dr Javad Hoseinzadeh
Dr Mostafa Dehpahlevan

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL
CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY:
CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINIUIITY AND DISRUPTION

Edited by:
Seyed Mehdi Mousavi, Shahin Aryamanesh
Majid Montazer Zohouri, Morteza Khanipour

Aryaramna press

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL CONFERENCE
OF THE SOCIETY OF
IRANIAN ARCHAEOLOGY:
"CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINUITY AND DISRUPTION"

EDITED BY:

SEYED MEHDI MOUSAVI
SHAHIN ARYAMANESH
MAJID MONTAZER ZOHORI
MORTEZA KHANIPOUR

Aryaramna Press

9 786229 1718308